

• РЕТРОРОМАН •

ВАСИЛЬ ДОБРЯНСЬКИЙ

ВИБІР КАПІТАНА
КОТЛЯРЕВСЬКОГО

НОТАТКИ ПРО ПАЛАЮЧУ ЄВРОПУ

Харків
«ФОЛІО»
2020

Розділ 1

У вівторок, 16 січня 1810 року, надвечір, зима рішуче нагадала про себе — коструbate гілля дерев у парку почало синіти й переплітатись чорними нитками, немов обгоряло й звуглювалось, по Озеру Коропів побігла свинцева брижа, тремтливий очерет злякано зашумів, біле пір'я лебедів піднялось і повело їх по плесу, ніби французькі вітрильники під час Трафальгарської битви¹, а з сірого неба повіяло густою хурделицею, неначе вгорі хапливий вітер прорвав товсте простираadlo, що нависало над охололою землею. У палаці сталася дивна подія: згасли всі канделябри, свічники й люстри. Бонапарт відірвався від карти і поглянув у темні шиби, крізь які було видно білі сіточки снігу навколо кам'яної бруківки. Немовби хтось всесильний закинув невід перед парадним ганком на людей, а не на заснулу рибу у ставу. Зимовий порив повідкривав вікна, двері й увірвався всередину, проскакав норовливим араб-

¹ Трафальгарська битва 21 жовтня 1805 року — морський бій між британським та франко-іспанським флотами біля мису Трафальгар на Атлантичному узбережжі Іспанії, в якій французи втратили 22 кораблі, а британці — жодного, зате загинув їхній віце-адмірал Горацио Нельсон. (Тут і далі прим. автора, якщо не вказано інше.)

ським рисаком по бібліотеці, кабінету і Тронному залу, впхав цупку, ніби із бронзи, гриву в каміни, де потріскували дрова, й вигнав звідти мирний, домашній вогонь у димарі. Над дахом заіскрили спалахи, ніби там вигравала зимова блискавиця. Описують, що яскрава грімниця над коминами так само тут танцювала 2 серпня 1589 року. Фонтенбло впав у морок на цілу ніч, слуги не могли запалити ані факела, ані свічки. У палаці гуляв темний вітер, від якого двиготіли стіни. А на ранок стало відомо, що у Сен-Клу загинув від рук фанатичного католика король Генріх III, син Катерини Медічі.

Імператор відчув на губах солоний присмак і здивувався: до моря було далеко. Невже буревій прилетів аж із Ла-Маншу?.. І чому згадалась Трафальгарська троща?.. Кров, піт і сльози солоні, як морська вода. Вони солодкими не бувають. Ця аттична сіль — наліт історії, нею просякнуті стіни королівського палацу. Вона роз'їла губи не одному вершителю долі Франції...

— Рустаме! Що відбувається? — нетерпляче гукнув до мамелюка-охоронця Раза. — Подайте негайно світло!

По кабінету забігали камердинери, намагаючись запалити свічки. Вони шепотіли й штовхали в темряві один одного, вислужуючись. Але вогонь не приймався на свічниках, ніби заворожений, гаснув і зіскакував довгими жовто-шипучими краплями на підлогу. Пахло розтопленим воском й недотлілими дровами. У каміні крутилось кубло димових змій, що викидали голови понад вугіллям у кабінет, прагнучи оповити груди задухою. Бонапарт розпустив на шиї кашемірову хустинку й люто вибухнув:

— Скараю на горло!.. Хтось наведе порядок?

— Я тут, ваша величносте! — став поруч Рустам. Наполеон відчув біля плеча повів вітру і запах східних трав, якими охоронець омивав своє тіло. — Зараз запалимо...

Імператору не подобалася темрява, в якій він не бачив ані ворога, ані друга. В темені все викликає насторогу. Питьма може боляче поразити. Рустаму він довіряв, знав його з часів єгипетського походу. Підбирав для себе охорону і зауважив корена-

стого юнака з гострим поглядом. Посмикав його за вухо, немов хлопчика, спостерігаючи за реакцією. Потім запитав, чи добре найманець їздить на коні. «Так, ваша світлосте!» — відповів стримано мамелюк. «А чи володієш шпагою?» — приглядався, вагаючись. «Так, мій повелителю! — підтвердив ландскнехт. — Багато арабів упало від моєї шпаги». І продемонстрував шрами на руках. Ті шрами втішили Бонапарта і він запитав: «Як тебе звати?». — «Іджахія», — відповів хлопець. «Та це ж турецьке ім'я, — здивувався Наполеон. — А батьки як тебе назвали?». — «Рустам», — згадав своє давнє ім'я, що мало не вивітрилось із пам'яті, бранець. «Я не хочу, щоб ти носив османське ім'я. З цього дня ти по-старому будеш називатися Рустамом», — наказав, прийнявши його на службу. І подарував мамелюку дамаську шаблю, на рукоятці якої було шість великих діамантів, і пару пістолетів з позолотою. З того моменту Рустам Раза приступив до обов'язків охоронця генерала, а згодом імператора. «Ось моя спальня. Я хочу, щоб ти лежав біля моїх дверей і нікого не впускав. Я покладаюся на тебе», — заповів охоронцеві. «Я щасливий вашою довірою, — поклявся Рустам Раза. — Помру, але не залишу без догляду довірені мені двері. Нікого не пропущу без вашого наказу. Ви можете покластися на мене».

«Хоробрий, чесний, але нещасний», — із прикрістю подумав про свого охоронця Бонапарт. Темрява ховала мамелюка. Він уявив його з двома пістолетами за поясом, східною шаблею, кинджалом. Чорні вуса під носом піднялись, ніздрі дрібно затремтіли, немов у звіра, що винюхував невидимого ворога. Рустамові підлеглі напружились біля всіх дверей і схрестили довжелезні піки. Кожен із них мав карабін, мушкетон, дві пари пістолетів, східну шаблю, кинджал, булаву і порохівницю з рогу. Вони поляжуть мертві, але не пропустять нікого у палати імператора.

— Я тут, месір!.. — недоречно вигукнув у кабінетній тіняві задиханий секретар-архіваріус барон де Фен. — На конюшні коні подуріли. Стають на диби і ламають огорожі. Конюх Лавінья канчуками не може їх заспокоїти.

Відверто кажучи, опецькуватий барон із вічно хутенькими очима, дрібними, мовби у недорослого підлітка, ручками й ніжками, дрімав у флігелі біля конюшні, почув хрипи й іржання арабських жеребців і занепокоївся темними вікнами палацу. Такого споконвіків не було, щоб у присутності найсвітлішої особи панувала темрява. Тим паче, що його імператорська величність за звичкою у цей час працював над картою Європи. Скільки там приховано таємниць, про які знало тільки високе чоло Бонапарта!

Раптом всі почули голосні кроки, що лунали з мармурових, витертих до улоговин, сходів. Немов хтось ступав твердими підшвами по цвинтарних плитах. Темний палац, шушукання камердинерів, які не могли розпалити вогонь, гуркотливий шум сніговиці на горищі попід дахом, зачаєне дихання розгубленого секретаря, який спросоння не міг второпати, котра година, і залізні кроки, що потрясали повітря.

— Хто йде? — запитав від плеча господаря Рустам, готовий до бою.

— Президент Консерваторіуму барон Бон-Жозеф Дасьє, — доповів знизу мамлюк Алі Сен-Дені. — На запрошення його величності імператора!..

Залізні кроки на мить притихли і знову загупали в темряві. І тут сталося диво — містичний вогонь прийнявся на свічниках, затріпотів крильцями. Кабінет Бонапарта осяяли спалахи світла, неначе поблиски віддаленої зоряниці. Світло втекло з полону п'єтми й розгорялося. Зраділі камердинери побігли вздовж стін, запалюючи. В каміні полум'я, здається, саме пурхнуло, ніби довго дрімало і збиралося з силами, щоб упевнено розігнати зміїне кубло диму. Секретар-архіваріус де Фен прижмурився, ховаючи істерійне сум'яття. Він злякався темряви, душа втекла у п'яти і там принишкла, чекаючи біди. Але ще більше його налякав раптовий спалах світла. Ніби вогню дозволили загорітися. Обличчя сполоханого Агатона-Жана-Франсуа було прим'яте, зі зморшками, в яких розтанув сніг, коли пробігав двором. Так і не витерся, застиг-

нувши з обачності. Мамлюк Рустам тримав у руці оголену шаблю, на якій протікали хвилі сяєва від свічок. Він із тією шаблею мав померти біля господаря. І не відступити ні на крок. Зауваживши насторогу в очах Наполеона, Раза послав зброю у піхви.

У кабінет зайшов сухорлявий і костистий чоловік — і кроки його зім'якли. Палац Фонтенбло не любив гонорових відвідувачів. Високий, худий барон із гострим, ніби з каменю виточеним, носом і вирлооким поглядом з-під кошлатих брів, із тонкою косичкою та закрученим над вухами сивим волоссям здавався кам'яною статуєю з цвинтаря Пер-Лашез, що ожила й вирішила навідати імператора. На вченій ниві він був один із тих, кого Бонапарт шанував і на знак цього порушував одне зі своїх неписаних правил: «Мистецтво управління полягає в тому, щоб не дозволяти людям зістарітись на своїй посаді». Барон Бон-Жозеф Дасье вже другий десяток літ очолював національну бібліотеку. Стиснені тонкі губи вченого мужа підкреслювали наполегливий характер. В яскравому світлі він виглядав пихатим і смішним. Йому було майже сімдесят. І всі ці роки він просидів поміж зжовклими рукописами й книгами. Від нього пахло клейстером і потрісканими шкірами прадавніх фоліантів.

— Бароне, навіщо вам шпага? — з полегшенням фиркнув Наполеон, «вколовши» гостя.

— Ваша величносте, за шпагу я тримаюсь, щоб не впастити, — з гідністю відповів старий. — Проте мій рід має витоків з тих часів, коли тут панувала Римська імперія. І, посмію запевнити, завжди боровся за волю рідної землі. Мій прадід славний Мартін Анжуйський стверджував, що наша гілка виросла з дому Капетингів, а це, як відомо, третій королівський рід...

— Стара слава зношується, як костюм, — неповажливо перебив Бонапарт. — Шаблю весь час треба чистити кров'ю, щоб не заіржавіла.

— Ваша світлосте, ви, як завжди, праві, — погодився Дасье і глянув понад головою імператора. — Однак слід урахо-

увати, що ми живемо в освіченому столітті. Найсильніша зброя сьогодні тут.

Він постукав сухим і довгим пальцем себе по лобі й поглянув прямо в очі господаря кабінету. Дискусія йому сподобалась, вона текла, немов ріка з кількома течіями і глибинними смислами, незважаючи на те, що місце, де знаходиться найсильніша зброя, могло бути відрубане від тіла за одним помахом імператорської руки. Так вже було не раз — голови занадто мудрих котилися в корзину на забитій юрбою Гревській¹ площі у Парижі.

«Неук лише нудний, педант — нестерпний», — з роздратуванням поглянув на гостя Наполеон. Залюбки вигнав би його з палацу, але сам покликав, тож мусив терпіти. Він знав вагу писак ще з часів невдалого наступу на фортечні стіни Сен-Жан-д'Акра, коли в палючих пісках Сахари його армія зазнала фіаско. Тоді він навмисне написав в найбільшу газету Каїра: «Я стер з лиця землі палату Джебзара, фортечні стіни д'Акра, а місто піддав такому бомбуванню, що не залишив каменя на камені». Написане залишилось в історії, а поразка забулася.

— Ми відійшли від справи, заради якої я вас покликав, — обірвав дискусію імператор. — Рустаме, ти можеш повернутись за двері...

— А я, ваша величносте? — нагадав про себе секретар барон де Фен, покрадьки гріючи руки за спиною біля каміна.

— І ви теж! — відмахнувся. — Ідіть, досипайте... Ми зі славним паном Дасье поспілкуємось самі. Підходьте сюди, бароне!

Він покликав гостя до розгорнутої карти Європи і з задоволенням окинув поглядом простори, де проходила його армія. Тут було на що подивитись і що згадати. Починаючи з італійської кампанії й переможних битв під Мантуєю, Кастільоне, Арколі, Ріволі, він весь час відзначав на цій потріпаній карті шляхи своїх військ. Потім були перемоги біля Аустерліца, Єни,

¹ Гревська площа — місце у столиці Франції, де відрубали голови аристократам-злочинцям.

Ейлау і Фрідланда, Пресбурський мир, формування Рейнсько-го союзу, Варшавського герцогства і ще безліч славетних походів, у яких він змив «перші плями революції потоками слави»¹. У нього слава не зношувалась, як старий костюм. Не встигала...

— Що ви думаєте про нову Європу? — запитав із гордістю.

— Вона достойна вашого великого імені, — поважно відповів Президент Консерваторіуму. — Ми не встигаємо друкувати зміни...

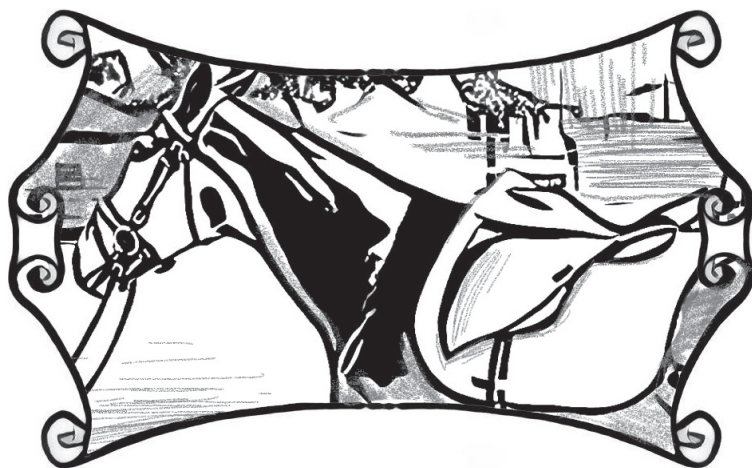
— Цього мало! Катастрофічно мало для утвердження непереможного французького духу, — з удаваною гіркотою зітхнув імператор. — За Ла-Маншем британці виношують проти нас підступні плани. На сході Росія супитьсья, намагається відродити велику Австрію. Пруський король Фрідріх Вільгельм простягає свої загребущі руки до Саксонії, Данцигу, Померанії, хоче об'єднати всі землі в німецьку унію. Ми на порозі вирішальних подій!..

— Ваша світлосте! Весь час стояти на порозі незручно, — знову глянув поверх голови Бонапарта кістлявий Дасье. — Колись треба зупинитися, зайти всередину, роззирнутися...

— Я не маю права зупинятись, — нетерпляче відмахнувся господар кабінету. — Перемоги примножують мої батальйони. Якщо сів грати у шахи, то слід партію дограти. Бажано, з тріумфом. «*Si vis bellum, para pacem*»².

¹ Вислів Бонапарта Наполеона I.

² «*Si vis bellum, para pacem*» (лат.) — перефразований Наполеоном вислів «*Si vis pacem, para bellum*» — «Якщо хочете миру, готуйтеся до війни», що в трактуванні імператора означало цілком протилежне: «Якщо плануєте війну, ви повинні застати інших зненацька, проголошуючи мир». Бонапарт часто використовував класичні вислови для парадоксальних інтерпретацій. І віроломно ламав власні обіцянки. В битві під Ваграмом 6 липня 1809 року він урочисто пообіцяв австрійцям, що піде на форсування Дунаю о 21 годині вечора. А віддав наказ на переправу о 20-й. Австрійська армія зазнала поразки. До того ж, Наполеон любив махлювати в карти навіть тоді, коли грав на боби.

Зміст

Розділ 1	4	Розділ 11	185
Розділ 2	18	Розділ 12	201
Розділ 3	39	Розділ 13	214
Розділ 4	57	Розділ 14	243
Розділ 5	70	Розділ 15	258
Розділ 6	92	Розділ 16	271
Розділ 7	106	Розділ 17	287
Розділ 8	128	Розділ 18	317
Розділ 9	144	Розділ 19	337
Розділ 10	169		